

УДК 902/904

Айнабеков Ержан

Магистрант. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
(Түркістан қ, Қазақстан).

Сыздықов Бағдаулет Сапарбайұлы

PhD, доцент. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Археология-ғылыми зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері
(Түркістан қ, Қазақстан) e-mail. bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

ТҮРІК ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЛІГІ ИДЕЯСЫ

Аңдатпа.

Бұл мақала түркі халықтарының бірлігі идеясының тарихи қалыптасуы, саяси және мәдени мәні, сондай-ақ оның қазіргі кезеңдегі өзектілігін жан-жақты талдауға арналған. Түркі дүниесінің бірлігі көне түркі қағанаттары дәуірінен бастап қалыптасқан рухани-идеологиялық тұғыр ретінде қарастырылып, Тоныкөк, Күлтегін, Білге қаған сияқты тұлғалардың «Мәңгілік Ел» және «Түрік Елі» идеяларын қалыптастырудағы рөлі көрсетіледі. XIX–XX ғасырларда түркішілдіктің қайта жандануы, Зия Көкалп, Исмаил Гаспралы, Ахмет Уәфиқ паша және басқа да зиялылардың түркілік жаңғыруға қосқан үлесі жеке талданады. Мақалада қазақ зиялылары Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Мұстафа Шоқай және басқа қайраткерлердің түркі бірлігіне қатысты көзқарастары мен олардың ұлттық сананы жаңғыртудағы рөлі ашып көрсетіледі. Сонымен қатар түркі халықтарының бүгінгі жаһандану жағдайындағы ынтымақтастығы, Түркі мемлекеттері ұйымы, ТҮРКСОЙ сияқты құрылымдардың қызметі, түркі интеграциясының мәдени, саяси және экономикалық маңызы бағаланады. Зерттеу қазіргі кезеңде түркі әлемі алдында тұрған негізгі мәселелерді: мәдени тұтастықты сақтау, тіл бірлігін нығайту, саяси ынтымақтастықты арттыру және жаһанданудың теріс ықпалынан қорғану жолдарын анықтауға бағытталған. Методологиялық негізін тарихилық пен объективтілік принциптері құрайды, ал зерттеу барысында талдау, салыстыру, түсіндіру және жүйелеу әдістері қолданылған. Жалпы алғанда, мақала түркі халықтарының тарихи бірлігі идеясының эволюциясын, оның қазіргі түркі мемлекеттері үшін стратегиялық маңызын және болашақтағы даму перспективаларын ғылыми тұрғыдан кешенді зерттеуді мақсат етеді.

Кілт сөздер: Түркі халықтары, түркі бірлігі, түркі дүниесі, түркішілдік, түркі интеграциясы, ұлттық сана, жаһандану, мәңгілік ел,

Aynabekov E.

Master's student. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
(Turkistan, Kazakhstan)

Sizdikov B.

PhD, Assoc.Prof. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Senior
researcher of the Research Institute of Archaeology (Turkistan, Kazakhstan)
e-mail. bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

THE IDEA OF UNITY OF THE TURKIC PEOPLES

Abstract.

This article is devoted to a comprehensive analysis of the historical formation of the idea of unity of the Turkic peoples, its political and cultural significance, as well as its relevance in the modern period. The unity of the Turkic world is considered as a spiritual and ideological foundation that has developed since the era of the ancient Turkic khaganates, highlighting the role of such figures as Tonyukuk, Kül Tegin, and Bilge Khagan in shaping the ideas of the “Eternal State” and the “Turkic Country.”

Special attention is paid to the revival of Turkism in the nineteenth and twentieth centuries and to the contributions of Ziya Gökalp, Ismail Gaspirali, Ahmet Vefik Pasha, and other intellectuals to the Turkic renaissance. The article also examines the views of Kazakh intellectuals—Akhmet Baitursynuly, Magzhan Zhumabayev, Mustafa Shokay, and other public figures—on the idea of Turkic unity and their role in the revival of national consciousness.

In addition, the study assesses cooperation among Turkic peoples in the context of contemporary globalization, the activities of organizations such as the Organization of Turkic States and TURKSOY, and the cultural, political, and economic importance of Turkic integration. The research aims to identify the key challenges currently facing the Turkic world, including the preservation of cultural integrity, the strengthening of linguistic unity, the enhancement of political cooperation, and the search for ways to protect against the negative impacts of globalization.

The methodological framework of the study is based on the principles of historicism and objectivity; methods of analysis, comparison, interpretation, and systematization are employed. Overall, the article seeks to provide a comprehensive academic examination of the evolution of the idea of historical unity of the Turkic peoples, its strategic significance for contemporary Turkic states, and prospects for future development.

Keywords: Turkic peoples, Turkic unity, Turkic world, Turkism, Turkic integration, national consciousness, globalization, eternal country.

Айнабеков Ержан

Магистрант. Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясави (Түркістан қ, Қазақстан).

Сиздиков Багдаулет Сапарбаевич

PhD, доцент Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясави, ведущий научный сотрудник Научно-исследовательского института археологии (г. Туркестан, Казахстан)

e-mail. bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz

<https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

ИДЕЯ ЕДИНСТВА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Аннотация.

Данная статья посвящена всестороннему анализу исторического формирования идеи единства тюркских народов, её политического и культурного значения, а также актуальности на современном этапе. Единство тюркского мира рассматривается как духовно-идеологическая основа, сформировавшаяся со времён древних тюркских каганатов; показана роль таких личностей, как Тоныкёк, Кюльтегин, Бильге-каган, в формировании идей «Вечного государства» и «Тюркской страны». Отдельно анализируется возрождение тюркизма в XIX–XX веках, вклад Зии Гёкалпа, Исмаила Гаспринского, Ахмета Вефика-паши и других представителей интеллигенции в тюркское обновление.

В статье раскрываются взгляды казахской интеллигенции — Ахмета Байтурсынулы, Магжана Жумабаева, Мустафы Шокая и других общественных деятелей — на идею тюркского единства и их роль в возрождении национального сознания. Наряду с этим оценивается сотрудничество тюркских народов в условиях современной глобализации, деятельность таких структур, как Организация тюркских государств и ТЮРКСОЙ, а также культурное, политическое и экономическое значение тюркской интеграции.

Исследование направлено на выявление ключевых проблем, стоящих сегодня перед тюркским миром: сохранение культурной целостности, укрепление языкового единства, развитие политического сотрудничества и поиск путей защиты от негативных последствий глобализации. Методологическую основу работы составляют принципы историзма и объективности; в ходе исследования применялись методы анализа, сравнения, интерпретации и систематизации. В целом статья нацелена на комплексное научное изучение эволюции идеи исторического единства тюркских народов, её стратегической значимости для современных тюркских государств и перспектив дальнейшего развития.

Ключевые слова: тюркские народы, тюркское единство, тюркский мир, тюркизм, тюркская интеграция, национальное сознание, глобализация, вечная страна.

Aynabekov Erzhan

Yüksek lisans öğrencisi. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi,
(Turkistan, Kazakhstan)

Sizdikov Bagdaulet Saparbayevich

Doç. Dr. Hoca Akhmet Yassawi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, (Turkistan,
Kazakhstan) e-mail. bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

TÜRK HALKLARININ BİRLİĞİ FİKRİ

Özet.

Bu makale, Türk halklarının birliği fikrinin tarihsel olarak oluşumunu, siyasal ve kültürel önemini ve günümüz koşullarındaki güncelliğini kapsamlı biçimde incelemektedir. Türk dünyasının birliği, Eski Türk Kağanlıkları döneminden itibaren şekillenen manevi ve ideolojik bir temel olarak ele alınmakta; Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan gibi şahsiyetlerin “Ebedî Devlet” ve “Türk Yurdu” fikirlerinin oluşumundaki rolleri ortaya konulmaktadır.

Makalede ayrıca XIX–XX. yüzyıllarda Türkçülüğün yeniden canlanması, Ziya Gökalp, İsmail Gaspralı, Ahmet Vefik Paşa ve diğer aydınların Türk uyanışına yaptıkları katkılar ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Bunun yanı sıra Kazak aydınları Ahmet Baytursınuhı, Mağjan Cumabayev, Mustafa Şokay ve diğer düşünürlerin Türk birliği konusundaki görüşleri ve ulusal bilincin yeniden canlandırılmasındaki rolleri ele alınmaktadır.

Ayrıca küreselleşme sürecinde Türk halkları arasındaki iş birliği, Türk Devletleri Teşkilatı ve TÜRKSOY gibi kuruluşların faaliyetleri ile Türk entegrasyonunun kültürel, siyasal ve ekonomik önemi değerlendirilmektedir. Çalışma, günümüzde Türk dünyasının karşı karşıya olduğu temel sorunları; kültürel bütünlüğün korunması, dil birliğinin güçlendirilmesi, siyasal iş birliğinin artırılması ve küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı korunma yollarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın metodolojik temelini tarihsellik ve nesnellik ilkeleri oluşturmakta; analiz, karşılaştırma, yorumlama ve sistemleştirme yöntemleri kullanılmaktadır. Genel olarak makale, Türk halklarının tarihsel birlik fikrinin evrimini, bu fikrin çağdaş Türk devletleri için stratejik önemini ve gelecekteki gelişme perspektiflerini bilimsel açıdan kapsamlı biçimde incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Türk halkları, Türk birliği, Türk dünyası, Türkçülük, Türk entegrasyonu, ulusal bilinç, küreselleşme, Ebedî ülke.

Кіріспе

Түркі халықтарының бірлігі идеясы ғасырлар қойнауынан тамыр тартатын, түркі тілдес халықтардың саяси, мәдени және рухани дамуына негіз болған кешенді тарихи құбылыс. Көне Түрік қағанаттарында қалыптасқан «Түрік Елі» және «Мәңгілік Ел» секілді мемлекетшілдік идеялары түркі дүниесінің бірлігін қамтамасыз етуге бағытталған терең философиялық және идеологиялық негіздердің бірі болды. Тоныкөк, Білге қаған, Күлтегін сынды тарихи қайраткерлер түркі жұртының тұтастығын сақтаудың маңызын тасқа қашалған

жазбалар арқылы өсиет етіп қалдырды. Бұл идеялар түркі халықтарының әлденеше ғасырлық саяси-мәдени дамуында ерекше орын алып, олардың өзіндік тарихи санасының қалыптасуына ықпал етті. XIX–XX ғасырларда түркі әлемінде жаңа серпін алған түркішілдік қозғалысы Зия Көкалп, Исмаил Гаспралы, Ахмет Уәфиқ паша сынды зиялылар қызметімен жалғасып, түркі халықтарының ұлттық жаңғыруына негіз қалады. «Тілде, істе, пікірде – бірлік!» қағидасын ұстанған бұл кезең түркілік ортақ өркениеттік кеңістікті қайта жаңғыртуға бағытталған маңызды тарихи белес болды.

Бұл Түркия, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Әзірбайжан және басқа да түркі мемлекеттері үшін өте маңызды. Түркітілдес мемлекеттер арасындағы ұзақ мерзімді саяси, мәдени және экономикалық байланыстарды дамыту үшін әртүрлі халықаралық ұйымдар құрылуда. Мысалы, Түркі кеңесі (Түркі мемлекеттерінің ұйымы) және Түріксой (Түркітілдес халықтардың мәдени ұйымы) сияқты ұйымдар түркі халықтарының мәдени, ғылыми және саяси ынтымақтастығын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Қазақ зиялыларының түркі идеясына көзқарасы ерекше маңызға ие. Олар өз еңбектерінде түркі халықтарының бірігуін, олардың бір-бірімен саяси, мәдени және әлеуметтік деңгейлерде ынтымақтастығын қолдады. Шәкәрім Құдайбердиев, Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынұлы сияқты қайраткерлер түркі әлемінің бірлігі туралы ойларын ашық білдіріп, ұлттық идеяларды дамытуда түркі халықтарының ортақ болашағына сенімді түрде қарады.

Түркі халықтарының бірлігі идеясы халықаралық аренада өзектілігін жоғалтпайды. Түркі әлемінің бірлігі тек экономикалық және саяси қатынастарды нығайтуға деген ұмтылыс қана емес, сонымен қатар түркі тілдері мен мәдениеттерін сақтауға, дамытуға және танымал етуге деген ұмтылыс болып табылады. Түркі мемлекеттері арасындағы саяси ынтымақтастықты нығайту маңызды жаһандық мәселелер бойынша бірлескен іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта түркітілдес елдер бірқатар салаларда, әсіресе білім беру, экономика, мәдениет және қорғаныс салаларында ынтымақтастық орнатуда.

Түркі идеясын түсіну қазіргі заманғы әлемнің саяси жағдайында маңызды. Түркі халықтарының бірлігі тек ұлт-мемлекеттердің саяси бірлігімен ғана шектелмейді, сонымен қатар ортақ мәдени мұраны сақтау және жаңғыртумен де байланысты. Түркі халықтарының бірлігі идеясы қазіргі уақытта түркі мемлекеттері арасындағы саяси және мәдени интеграцияны одан әрі дамытуға ықпал етуде. Түркі бірлігіне деген ұмтылыс түркі тілдері мен мәдениеттерін сақтау және насихаттау үшін жаңа мүмкіндіктер туғызды.

Түркі мемлекеттерінің көпшілігі тәуелсіздік алғаннан кейін түркі бірлігін нығайту мен қоса ұлттық ерекшеліктерін сақтай отырып, әртүрлі қадамдар жасалды. Түркия, Қазақстан, Әзірбайжан және Қырғызстан сияқты елдер арасында мәдени, білім және ғылыми ынтымақтастықты дамыту бастамалары жүзеге асырылуда. Түркі халықтарының ортақ тарихы мен мәдениеті түркітілдес мемлекеттер арасындағы достық пен ынтымақтастықты нығайтуға мүмкіндік береді.

Түркі халықтарының бірлігі идеясының қазіргі жағдайын талдау арқылы оның түркі әлемінің, саяси, мәдени және экономикалық болашағына қалай әсер ететінін көруге болады. Бұл идея түркі елдерінің ортақ мақсаттар мен мүдделерге жету үшін бірлескен күш-жігерін нығайтуға бағытталған. Түркі халықтарының бірлігін сақтау және нығайту - қазіргі саяси құрылымдар мен мәдени алмасудың ажырамас бөлігі болып қалыптасып жатқан маңызды процесс.

Бүгінгі жаһандану жағдайында түркі халықтарының бірлігі идеясы тек тарихи мұра ғана емес, сонымен бірге ұлттық қауіпсіздікті, мәдениөркениеттік тұтастықты және халықаралық аренадағы саяси салмақты сақтаудың маңызды шартына айналып отыр. Осы зерттеу түркі халықтарының бірлігі идеясын тарихи, мәдени және саяси үрдістермен сабақтастыра отырып, оның қазіргі кезеңдегі мәні мен болашағын ғылыми тұрғыдан талдауға бағытталады. Түркі мемлекеттерінің ынтымақтастығының өзектілігі артып отырған қазіргі уақытта бұл мәселені жанжақты зерттеу түркі әлемінің даму бағытын айқындауда маңызды орын алады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысының материалдық базасын түркі халықтарының бірлігі идеясына қатысты тарихи деректер, ғылыми еңбектер, көне түркі жазба ескерткіштері, түркішілдік қозғалысы өкілдерінің еңбектері, қазақ зиялыларының публицистикалық және саяси-идеологиялық жазбалары, сондай-ақ түркі мемлекеттері арасындағы халықаралық ұйымдардың ресми құжаттары мен заманауи зерттеулер құрайды. Негізгі талдау материалдары ретінде Орхон–Енисей жазбалары, Зия Көкалп, Исмаил Гаспралы, Мұстафа Шоқай, Ахмет Байтұрсынұлы сияқты ойшылдардың еңбектері, Түркі Кеңесінің, ТҮРКСОЙ ұйымының құжаттары және қазіргі түркі интеграциясына қатысты зерттеулер пайдаланылды.

Мақалада салыстырмалы зерттеу әдісін қолдана отырып, Түркі халықтарының түрлі тарихи кезеңдердегі бірлікке ұмтылуының ерекшеліктері, әр дәуірдегі интеграциялық сипаттар салыстырмалы түрде зерттелді. Сондай-ақ түрлі ойшылдардың түркі идеясына қатысты көзқарастары өзара салыстырылды.

Талқылау. Түркі идеясының пайда болу тарихы.

Мәңгілік Ел – өткен ғасырлардағы ата-бабаларымыздың асыл арманы екені баршаға түсінікті. Мәңгілік Ел – бізге болашағымызға жол көрсететін, ұлтымыздың армандарын біріктіретін және бізді биік мақсаттарға жетелейтін нәрсе екені анық. Қазіргі тарихымыздың шежірелері «Мәңгілік Ел» – түркі халқының дана адамы және үш қағанның кеңесшісі, атақты бабамыз Тонықұқ негізін қалаған түркі идеясы екенін дәлелдейді. «Ол алдымен қытай мектептерінің бірінде оқып, сол халықтың әртүрлі провинцияларында «прокурор» болып жұмыс істеді, құқық саласын меңгерді. Кейінірек Құтлық қаған Елтерістің көмегімен екінші Түркі қағанатын құрған кезде, оны қолдап, Қағанат құрылғаннан кейін Тонықұқ «Мәңгілік Ел» идеясын таратты.

Түркі халқының ұлы тұлғасы Исмағұлбек Гаспиралы «Тілде, еңбекте және ойда бірлік!» деп жариялады. Ол түрік бірлігін таратып, әлемді дүр сілкіндірген «Тәржіман» газетін (1883) шығару арқылы «Мәңгілік Ел» идеясының тамырын жалғастырғаны белгілі. Ахмет Байтұрсынов бұл басылым туралы былай деген: «Оның «қазақт», «Алаш» және «Сарыарқа» –басылымдарын «Тәржіманның» балалары – деп атауы көп нәрсені ашатын сияқты». Қаған Жоллитегин «Тұтас түрік елі» деген жазуды ойып жазып, осы идея туралы өлең жазған «Күлтегін» жолдарында ол: «Көк Құдай жоғарыда, қара жер төменде, ал адам олардың арасында», – деген айтып кеткен.

Ежелгі түркі мәтіндеріндегі бұл жазбаша ақпарат түркі дүниетанымының терең рухани мағынасын ашады. Көк Тәңір жұмбақ күш ретінде танылды. Көк Құдайдың күші түркілердің Көк Бөріден тарағаны туралы тотемдік көзқарасты тудырды. Осылайша, «Тәңір» және «Түрік» сөздері өзгерді. Оларды иеленген көсемдер «бейлер» бектер деп аталды.

Бумын құрған Түркі қағанаты Византия, Парсы, Үндістан және Қытаймен шекаралас іргелі империяға айналды. Кейінірек, Қытайдың саяси әрекеттерінің әсерінен қағанаттың іргетасы ыдырай бастады. Өз саясатын жүзеге асыру үшін Қытай императорлары қағанаттарға қыздарын беру арқылы оларды бағындыруға тырысты. Олар түркілердің көшпелі мәдениетін жоюға, олардың тәуелсіз саясатына кедергі келтіруге және оларды қытай мәдениетінің құндылықтарымен таныстыру арқылы құлдыққа айналдыруға тырысты. Осындай әдістерді қолдана отырып, Қытай императорлары Батысты жаулап алды, ал Қапаған (Мойыншор) қағанатының Шығыс Түркі қағанаты жаулап алынды. Түркі қағанатын қалпына келтірген Елтерістің (Құтлық) кіші інісі Қапаған қартайған шағында түркі заңдарын бұзып, түркі қағанын өлтірді. Қапағанға қарсы тұрған түркі халықтары бөлініп, біртіндеп Қытайдың боданына айнала бастады. Бұл кезде дана қарт Тоныкөк оларға қытай мәдениетін сіңірмеу керектігін түсіндіріп, түркі мәдениетінің бұл мәдениетте ерекше орын алатынын көрсетті. Алайда, Қапаған қаған оған қарсы шықты. Бірлік пен бостандықты сақтау үшін Түркі халықтары, сондай-ақ олардың мәдени және рухани тұтастығы, 716 жылы Күлтегін әскери төңкеріс жасап, Қапаған қағанды құлаттып, ол өз халқына былай деп үндеді: «Бек ұлдарың құл болды, Пәк қыздарың күң болды. Түрік, оғыз бектері, халқы,тыңдаңдар! Биіктен тәңірі баспаса,Төменде жер айналмаса, Түрік халқы, ел-жұртыңды кім қорғайды»

Ол түркілерге ұранмен үндеу тастады. Ол түркілерді бірігіп, бір болуға шақырып, түркі бірлігінің негізін қалады [1]. Күлтегін өзінің ағасы Білгені қаған етіп тағайындады. Бұл кезде түркілер үшін өз атын сақтау маңызды болды. Білге қаған, Күлтегін және Тоныкөк түркі халқының басты жауларын қытайлар деп санап, оларға қарсы идеологиялық саясат құру жолын ұсынды.

Мұндай идеологиялық ұстанымды қалыптастыру Тоныкөк сияқты мемлекет қайраткерлері мен зиялы қауымға жүктелді. Көшпенділер мәдениетін жоюға бағытталған қытай мәдениетінің мақсаттарын түсінген генерал өз халқын олардың мәдениетінен алшақтатуға тырысты. Осылайша, түркілердің саяси идеологиясы «Біртұтас түркі халқы» идеясына айналды. «Қытай мемлекетімен мыңжылдық күрес түркілер үшін «Біртұтас түркі халқы» ұғымын қалыптастырды. Өйткені, қытайлар мен түркілер арасындағы күрес тек мемлекеттер немесе ұлттардың мүдделерінің күресі емес, екі түрлі дүниетаным мен мәдениеттің, руханият пен өркениеттердің қақтығысы болды. Қытай жүзеге асырғысы келмесе де түркі идеясы, «Біртұтас түркі халқы» идеясы оның платформасында қалыптасты. Бұл идеяның негізін Құтлығ, Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк және Йоллығтегін сияқты көк түріктер қалады, олар Көк Тәңірге бағынып, өз елінің жері мен халқын биік шыңдарға көтеріп, тарихта өшпес із қалдырды [2].

Бүгінгі «Мәңгілік Елдің» мақсаттары мен ұмтылыстарына жетуді мақсат ететін «Біртұтас Түркі Халқы» идеясын Йоллытекин тасқа ойып, ұрпақтарына мұра ретінде қалдырды. Ескерткіштердегі жолдар ата-бабаларымыздың «түнде ұйықтамағанын, күндіз отырмағанын, қызыл қанын төккенін, қара тер төккенін және түрік халқы үшін күш-қуатын бергенін» көрсетеді. Сондықтан түрік халқының жойылып кетпеуі және бүгінде тәуелсіз мемлекеттерге ие болуы «Біртұтас Түркі Халқы» идеясының маңыздылығына байланысты [3]. Күлтегін сыйлығының лауреаты Сатай Сыздықов ежелгі түркі «Мәңгілік Ел» идеясын үш тұрғыдан қарастырады: біріншісі - ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі «Мәңгілік Ел» манифесі, екіншісі - әл-Фарабидің философиялық шығармаларының бірі «Мейірімді қалада» атты теориялық және әдіснамалық дамуы, үшіншісі - осы идеяның негізін қалаған Жүсіп Баласағұнның «Құтту білік» эпосы. Бұл рухани қазыналар ата-бабаларының мұрасын жалғастырады және «Мәңгілік Ел» идеясымен тығыз байланысты [4]. Керей мен Жәнібек, Қасым хан, Есім хан, Тәуке хан, Абылай хан және Кенесары ханның көреген билігінің арқасында қазақ халқы кең аумақтарды жаулап алып, «Мәңгілік Ел» атанды. Қазақ тарихында көрнекті орын алған Алаш қайраткерлері тәуелсіздік идеясын жалғастырып, өз халқының ұлт ретінде тәуелсіз өмір сүре алатынын және басқа елдермен тең жағдайда еркін халық ретінде өмір сүре алатынын мәлімдеді.

«XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын көтерген рухани ақылды және ізгі адамдар қазақ ұлттық идеясын жасау міндетін өз мойнына алды» [5].

Түркі халықтарының бірлігі: 19-20 ғасырлардағы түркі идеясының қайта дамуы.

Түркілікті ғылыми тұрғыдан жүйелеген адам Зия Көкалп болды. Ол түркі халықтарының мәдениетін, экономикасын, саясатын, өнерін және эстетикасын «қазіргі өркениет деңгейінен жоғары» көтеруді меңзеді. Зия Көкалп бұл анықтаманы 1923 жылы жарық көрген «Түрікшілдік негіздері» атты кітабында берген. Бұл еңбекте жаңадан құрылған түркі мемлекеттерінде қолданылуы және сақталуы керек, негізгі мәселелер көтерілген. Осман империясында түрікшілдік пайда болғанға дейін Еуропада түріктермен байланысты екі қозғалыс пайда болды. Олардың біріншісі француз тілінде «түрікшілдік», яғни түрікке деген сүйсіну деп аталған «түрік махаббаты» болды. Түркияда жасалған жібек және жүн маталар, кілемдер, кілемшелер, ағаш бұйымдары, кітап мұқабалары және иллюстраторлардың, мангалдардың және шамдардың туындылары сияқты түрік қолөнер заттары Еуропадағы өнер сүйер қауымның назарын ұзақ уақыт бойы аударып келді. Олар түріктердің туындылары болған бұл әдемі заттарды мыңдаған долларға сатып алып, үйлерінде түрік залдарын немесе түрік бөлмелерін жасайтын. Кейбіреулер бұл заттарды басқа халықтардың өнер туындыларымен бірге көрсететін. «Түрікшілдікке» сонымен қатар еуропалық суретшілердің түрік өмірін бейнелейтін суреттері және ақындар мен философтар

жазған кітаптар кіретін. Ламартин, Огюст Конт, Пьер Лафит, Әли Пашаның жеке хатшысы Мисмер, Пьер Лоти және Фаррердің түріктер туралы еңбектері осы санатқа жатады. Еуропада пайда болған екінші бағыт «түркітану» деп аталады. Венгрия, Германия, Дания, Ресей, Франция және Англиядағы көптеген ғалымдар ежелгі түріктер, ғұндар және моңғолдар туралы тарихи және археологиялық зерттеулер жүргізе бастады. Олар түріктер өте ежелгі халық болғанын, кең аумаққа таралғанын және әртүрлі уақытта бүкіл әлемге үстемдік еткен әлемдік деңгейдегі мемлекеттер мен жоғары өркениеттер құрғанын айтады. Атап айтқанда, француз тарихшысы Дегиньеннің түріктер, ғұндар және моңғолдар туралы ұлы тарихи кітабы және ағылшын ғалымы сэр Дэвид Ламлидің сұлтан Селим III-ге арналған «Китаб-и илмун нафи» (Пайдалы ғылымдар кітабы) жалпы түрік грамматикасы халықтың көзқарасына үлкен әсер етті. Соңғы кітаптың авторы ағылшын тілінде жазған.

20 ғасырдың басында Осман империясындағы зиялы қауым осы идеялармен Осман империясын құтқара аламыз деп сенді, сонымен бірге өздерінің ұлттық азаматтығын қорғады. Дегенмен, үнемі өзгеріп отыратын жағдай және басқа халықтардағы ұлтшыл көтерілістердің нәтижелері түріктерді ұлттық азаматтығын таратуға итермеледі. Түріктер арасында тез қолдау тапқан ұлтшылдық қозғалыс зиялы қауымды осы тақырып бойынша зерттеулер жүргізуге итермеледі. Осы кезеңде Вильгельм Томсеннің 1893 жылы Орхон жазбаларын оқуы түрікшілдік туралы зерттеулердің қайта жандануына әкелді. Бұл Осман зиялы қауымына да үлкен әсер етті [6]. Осы кезеңдегі түрікшілдік қозғалысының қызықты ерекшелігі - оны Ресей мұсылмандарының қолдауы болды. Атап айтқанда, Гаспыралы Исмаилдың бұл саладағы жұмысын және 1883 жылдан бастап Осман зиялы қауымының қолдауымен Бахчисарайда Қырым түрікшесінде жарық көріп келе жатқан «Тержуман» («Аудармашы») газетінің рөлін атап өтуге болады. Гаспыралы, әсіресе түрікшілдік пен түркітану саласында маңызды зерттеулер жүргізген ғалым болды. Оның зерттеулері тек Қырым татарлары арасында ғана емес, сонымен қатар басқа түркі халықтары арасында да үлкен қолдауға ие болды. Сол кездегі Осман зиялылары арасында үлкен қолдауға ие болған Гаспиралы өз зерттеулерімен бөлісу үшін Стамбулға жиі келетін. «Тержуман» (Аудармашы) газеті болды, газетті барлық түркі аймақтарына қолжетімді ету үшін сол кездегі ең қарапайым түрік тілінде мақалалар жариялады. Шығармаларын «Тілде, пікірде және істе бір» ұранымен жазған Гаспиралы осы кезеңдегі түркі қозғалысына үлкен серпін берді. Түрікшілдікке қатысты мәдени және академиялық зерттеулер де осы кезеңде Осман империясында байқалды. Осыған байланысты Мехмет Акф «Қашғар тарихы» еңбегінің кіріспесінде Орталық Азияның түркі халықтарын «дін және ұлт жағынан туыс» деп сипаттады; Ахмет Митах Эфенди 1887 жылы жарық көрген «Муфассал тарих-и Курун-у Седиде» еңбегінде Османдардың бір түріктің ұрпақтары екенін анық айтқан. Оның пікірінше, түріктер тарихта үлкен маңызға ие халық болды. Кейінірек жас түріктер көсемі Мизанджи Мұрат өзінің «Умами тарих» (Жалпы тарих) еңбегінде түркілердің исламға дейінгі тарихына назар аударды. Сонымен қатар, ол шығарған «Мизан» газетінде түрікшілдікке османшылдық пен исламшылдықпен қатар байыпты баға беріп, ұлттық мәдениетті қорғауды қолдады.

Шамсеттин Сами түрік тілін зерттеуге ерекше үлес қосты. Ол «осман тілі» терминіне қарсы шығып, «осман» атауы тек мемлекеттің атауы екенін және ұлттың тілі түрік тілі екенін айтты.

Ахмет Вафик Паша Стамбұл университетінде тарихи философия профессоры болды. Ахмет Вафик Паша Әбілғазы Бахадур ханның «Түрік шежіресін» шығыс түрік тілінен Стамбұл түрік тіліне аударды. Сонымен қатар, ол «Осман түрікшесі» деп аталатын түрік сөздігін құрастырып, салыстырмалы зерттеулер арқылы Түркиядағы түрік тілі ірі түрік тілінің бір тармағы екенін және оның ішінде түрік тілінің басқа да тармақтары бар екенін көрсетті. Танзимат дәуірінің ұлы мемлекет қайраткерлері мен жазушыларының бірі Ахмет Уфақ Паша (1823-1891) сонымен қатар ұлы түркологтардың бірі болды. Ол өзінің «Осман түркологиясы» атты еңбегінде түрік сөздерінің ежелгі тамырларын зерттейді. Осы ғылыми түркологиядан басқа, Ахмет Уфақ Паша өнер саласындағы түрколог та болды. Сүлеймен

Пашаның түрікшілдігі Дегиннің тарих кітабымен қалыптасты. Өйткені, Осман империясындағы түрік тарихын алғаш рет қытай дереккөздеріне сүйене отырып жазған Сүлеймен Паша (1838-1892) өзінің «Тарих-и-Әлем» атты еңбегінің алғысөзінде: «Әскери мектептерді басқаруға келгенде, мен бұл мектептерге қажетті кітаптарды оларды аударатын мамандарға қалдырдым. Бірақ тарихқа келгенде, мен оны аудармамен жазу мүмкін емес екенін түсіндім», - деген [7]. Зия Көкалптың «Тұран» поэмасы түрікшілдік идеясының алғашқы ұшқыны болды. «Тұран» поэмасынан кейін Ахмет Хикмет Бей «Алтын Орда» мақаласын жариялады. Стамбұлда «Түрк елі» журналы мен қоса «Түрк ошағы» деген қоғамы құрылды (журнал да, қоғам да бүгінгі күнге дейін сақталған). Содан кейін Халида Әдіп Ханум (Аливар) «Жаңа Тұран» романымен түрікшілдіктің мәртебесін қайтадан көтерді. Хамдолла Субхи Бей (Тенривер) түрікшілдіктің белсенді көшбасшысы болды [8]. Жоғарыда аталған түркітанушылар «Түрік халқында» да, «Түрік ошағында» да бірге жұмыс істеді және ынтымақтастық жасады.

Нәтиже. Түркі идеясының қолдаған қазақ зиялылығы.

Мұстафа Шоқайдың қанатты сөздері бар: Түрік халқы – батыр халық! Түрік халқы – арыстан ер халық! «Кімнен таяқ жегендей, біздің түрік баласы?! Алдырып жүрген дұшпанға арасының аласы!» Біз бұл мақалды ұмытпауымыз керек! Егер біз бәріміз бір болсақ, жеңілмейтін жау жоқ.

Жер бетіне өрмекшінің торындай баяу таралып жатқан жаһандану толқынынан әлі айыға алмаған қазақ халқы бізге ойланатын нәрсе қалдырды. Жаңа дәуір біз үшін мүлдем жаңа жолдар ашып, ұлттық және өмірлік маңызды жаңа мәселелерді шешу үшін жаңа міндеттер қойды. Әдетте, бұрынғы сапарлар болмаған жерде көптеген тұзақтар болады. Алыстан келген оң жаңалықтарға таң қалған әрбір ашық ойлы қазақты біздің жолымыз, яғни жарқын және үміт күттіретін болашақ, бізді қайда адастырып, құрдымға апарып жатқаны туралы көптеген сұрақтар мазалайтыны анық.

Өмірдегі бәрі жалған; ештеңе мәңгілік емес. Бүгін бар, ертең жоқ. Бұл дүниеде бәрі өтеді; бәрі өзгереді; бәрі уақыт өте келе өтеді. Ерте, ертеде бүкіл әлемді қолында ұстаған патшалар мен империялар болған. Бүгінде оларды оқығандар аз болса да, көпшілік олар туралы білмейді. Кешегі күшті және жақсы нәрселерді бүгін басқаша бағалауға болады. Адам өмірінің бүкіл философиясы Ахаңның (Ахмет Байтұрсынов) «Асықпа, артымызда сот бар, сүйектеріміз таразыда бірнеше рет өлшенеді» деген жолдарында көрініс таппай ма? Дегенмен, біз бейтарап болып, жаһандануды уақытша нәрсе деп атай алмайтын жағдайдамыз. Қаласақ та, қаламасақ та, одан құтыла алмайтын сияқтымыз. Қалай болғанда да, жаһандану бүгінгі күннің шындығына айналды және бізді ертеңгі күн туралы алаңдауға мәжбүр етеді. Егер біз жаһандану мәселелерін қазір шеше бастамасақ, ол бізді қамқорлыққа алып, айтқанын істейді. Қазіргі мәселе - жаһандану процесіне қалай кіру керек, қай жолды таңдау керек, нені жеңіп, нені жоғалту керек, содан кейін жұмыс істей бастау керек. Жаһандану кезеңінің алғашқы кезеңдерінің тәжірибесіне сүйене отырып, бұл салада кейбір ойларды білдіруге болады. Тәуелсіздік қамытын тұншықтырып, үш жүз жылдан астам уақыт бойы тұншықтырып келе жатқан қазақ тілі отыз жылдан астам уақыт бойы тәуелсіздік қамытын тұншықтырып, қалпына келе алмады. Бұл бүгінде шешілуі тиіс бірінші мәселе. Бұл мәселені Конституцияда көрсетілген қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін қағаз жүзінде емес, іс жүзінде жүзеге асыруды талап ету арқылы шешуге болады. Ол үшін Конституциядағы орыс тілі ресми тіл болып табылады және мемлекеттік тілмен тең дәрежеде қолданылады деген бапты алып тастау және жою қажет. Сонда ғана қазақ тілі қазақ тіліне байланған орыс тілінің үстемдігінен арылып, өзіне жүктелген міндеттерді лайықты түрде орындай алады. Қазақ халқы өркениетті. Егер біз ел ретінде көрінгіміз келсе, «қазақ бірлігі, түрік бірлігі, ислам бірлігі – бұл үшеуі біздің ел болуымыз үшін шарт» [9].

Ұлттық идеологияға негізделген мемлекеттің басты міндеті Қазақстанның материалдық және рухани құндылықтарын тонаудан, ал жастар мен жалпы халықты жаһанданудың теріс әсерінен қорғау болуы керек. Тек сонда ғана қазақ тілі мен онымен сөйлейтіндер жойылып кетуден құтқарыла алады. Бұл ұлттың болашағы үшін жалғыз шарт. Орындалуы тиіс екінші

шарт - түркі елдерімен бірге жаһандық деңгейге көтерілу. Өйткені, жаһандану процесінде әртүрлі себептермен өздерін қорғай алмайтын ұлттар жаһанданудың құрбанына айналу қаупінде. Бұл жол, әсіресе, өз тілі мен рухани құндылықтарын бағаламайтын және Батысқа бағынатын біздікі сияқты елдер үшін қиын. Түбегейлі ұқсас тілдерді бөлу және жою ешкімге оңай емес екені анық. «Түрік» сөзі (тарихта 542 жылдан бері белгілі) «күшті», «батыл», «батыл» дегенді білдіреді [10]. «Түрікшілдік - түркі халықтарының бірлігіне және олардың өзара байланыстарын нығайтуға шақыратын әлеуметтік-саяси қозғалыс» [11]. Түркі халықтарының бірлігі тек бүгін ғана көтеріліп отырған мәселе емес. Бірлік мәселесі қоғамдық өмірдің қажетті шарты екені белгілі. Бірлік сақталған жерде ғана толыққанды өмір болуы мүмкін. Ұлттық бірлік – ұлт өмірінің жалғыз шарты. Ұлттық ішкі бірлікті сақтау – ұлттың өміршеңдігінің басты кепілі. Сондықтан бұл мәселе түркі халықтары қоғамдық өмірдің даму жолына түскеннен бері күн тәртібінде болған емес. Тарихта түркі әлемінің бірлігі жеткіліксіз болып, ол күйреп, тұтастыққа айналып, әлемді өз еркіне қарсы бұрған жағдайлар жеткілікті. «Әлемдегі екі ірі құрлық – Солтүстік Азия мен Кіші Азия, Байкал көлі мен Балқан арасындағы кең кеңістікті алып жатқан түркі халықтары көптеген гүлдену, мәртебенің көтерілуі, бақытсыздық пен азап кезеңдерін бастан кешірді. Тегі, тілі, әдет-ғұрпы, мамандығы мен дәстүрі ұқсас адамдар біріккенде, олардың даңқы артып, істері гүлденеді, бірақ олар келіспеушілікке түсіп, әл-ауқаты төмендегенде, оларды шетелдік жаулар қоршап алады, ал тарихтың бұралаң жолдарында бұл қанша рет болғанын толық сипаттайтын кітаптар әлі жазылған жоқ» [12]. Бізге түрік ғалымы Ферхат Тамирдің ағылшын тілі қазіргі түрік тіліне біртіндеп еніп келе жатқаны туралы сөздері еске түседі; қауіп қазір онша үлкен болмаса да, қазірдің өзінде сезіліп отыр; 2-3 ұрпақтан кейін ол үлкен ұлттық мәселеге айналуы мүмкін. Ұлттық мәселелері негізінен шешілген түркі халықтарының ішіндегі 80 миллион түріктің де жаһанданудың өздерінің ұлттық болашағына әсерін сезіне бастауы бізге басқа азшылық халықтар туралы көп нәрсе айтуы керек. Түркия Республикасының 10 жылдығына арналған сөзінде Түркияның тұңғыш президенті Мұстафа Кемал Ататүрік түрік бірлігінің болашағына үлкен үміт артып: «Ең алдымен, мен біріккен түрік ұлтшылымын, яғни патриотпын, мен осылай туылдым және осылай өлемін. Мен түрік бірлігі бір күні шындыққа айналады деп сенемін. Мен сол күнді өз көзіммен көрмесем де, түсімде көріп отырып, көзімді жұмамын. Ертеңгі тарих түрік бірлігімен жаңа кезеңдерді бастайды. Әлем сол кезеңдерде бейбітшілік пен тұрақтылық табады», - деді [13].

Ол түркі одағының болашағына үлкен үміт артты. Өткен ғасырдың соңында КСРО ыдырап, түркі тілдес елдер Әзірбайжан, Түрікменстан, Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан тәуелсіздік алған кезде түріктер алғашқы болып достық қолын созды. Түркияның бұрынғы президенті және премьер-министрі С.Демирель былай деген: «Кеңес Одағы ыдыраған кезде біз Қазақстанның әлемге тек Мәскеудің терезесі арқылы ғана емес, басқаша көзқараспен қарауын қаладық. Тәуелсіздігін жариялаған елдер тағы бір қиындыққа тап болды. Қазақстан нарықтық экономикаға көшуге мәжбүр болды. Сол кезде Түркия өзін Қазақстанның қасында тауып, Қазақстанға көмегін берді. Ол жоқ ақшаны басқалардан қарызға алып, Қазақстанға берді. Түркияның сол кезде артық байлығы болған жоқ соған қарамастан көмектесуге бет алып көмегін аяған жоқ. Дегенмен, бауырларымыз үлес қосу үшін бізге басқалардан ақша жинап, 1 миллиард доллар несиені бағдарламасын ашты. Егер Қазақстан бұл несиені уақытында қайтармаса, Түркия бұл ақшаны өз есебінен қайтаруға мәжбүр болатын еді. Дегенмен Қазақстан өз міндеттемелерін уақытында орындады. Кейінірек Қазақстанның бұл әрекеті француз, жапон және американдықтардың сеніміне ие болуға жол ашып, бұл шетелдік инвестициялар ағынын жеңілдетті. Осылайша, қазақ халқы Түркия арқылы әлемге терезе ашты» [14] деп, Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары екі ел арасындағы бауырластық қалыптаса бастаған кезде қанағаттанушылықпен еске алынады. Жаһандану процесінің жеделдеуімен сипатталатын қазіргі түркі бірлігі туралы түрік ғалымы профессор Абдувакап Қара келесі пікірді білдірді: «Бүгінгі таңда түркі халықтарының мәселесі бір-біріне жақын немесе бір-бірімен туыс мәдениеттердің ынтымақтастығында ұлттық ерекшеліктерді сақтау болып табылады, ал жаһандану деп аталатын нәрсе - ұлы

мәдениеттердің шағын мәдениеттерді сіңіруі. Жаһандану дәуірі - басқа елдерден оқшауланған елдер жеңіліске ұшырайтын, ал басқа елдермен ортақ тіл тауып, көпжақты ынтымақтастық пен достықты дамытатын елдер жеңіске жететін дәуір» [15]. Бұл арнада қазақ зиялыларының да көзқарастары көрініс табады. Мысалы, академик Өмірзақ Айтбайұлы түркі бірлігіне қол жеткізуді қазіргі түркі мемлекеттерінің шешімін күтіп тұрған өте маңызды мәселе деп санайды: «Егер түркі халықтары ортақ бірлікке қол жеткізіп, үлкен одаққа айналмаса, ақырында олар шағын елдер ретінде үлкен мемлекеттердің жемтігіне айналуы таңқаларлық емес. Сондықтан біз үшін биік мақсаттарға ұмтылып, шағын, үздіксіз қадамдар жасаған дұрыс. Бұл қадамды мәдени және тілдік бірлік саласындағы рухани байланыстардан бастаған пайдалы» [16]. «Жаһандану дәуірінде қазақтардың болашағы тікелей түркі халықтарының жақындасуына байланысты», - дейді Түркі халықтарының Дүниежүзілік Ассамблеясының президенті Е. Сұлтанмұрат. «Бөлінгенді қасқыр жейді», - дейді қазақтар, «алтау болса, аузындағысы кетеді, төртеу болса, төбесіндегісі келеді». Ы. Алтынсариннің әңгімелерінің бірінде келесі оқиға баяндалады. Бір әке бір-бірімен тіл табыса алмай, жанжалдасып жатқан балаларын шақырып, олардан таяқ сындыруды сұрайды, олардың әрқайсысы оны қиындықсыз сындырады. Алайда, ол оларға бір бума таяқ беріп, оны да сындыруды өтінгенде, ешқайсысы оны сындыра алмады. Содан кейін әкесі оған келесі дана кеңес береді: «Егер сендер бір-біріңмен тату болмасаңдар және бөлек тұрсаңдар, қолдарыңда сынған таяқ сияқты болып, көргендеріңнен ұяласыңдар, бірақ егер сендер әрқашан бірге болсаңдар, ешкім сендерге тиіспейді, тіпті олар сендерге тиіссе де, олар мұны істей алмайды». Оның жазылғанына ғасырлар өтсе де, бұл әйгілі мақалдың қаншалықты маңызды екенін және оның тек туыстар арасындағы қарым-қатынаста ғана емес, сонымен қатар ұлттар мен мемлекеттер арасындағы қарым-қатынаста да маңыздылығын жоғалтпағанын көре аламыз. Түркі халықтарының тарихы мен бүгінгі туралы ойласақ, бұл мақал-мәтелдердің ерекше мағынасы бар сияқты. Өткенімізге көз жүгіртсек, түркі халықтары көптеген жеңістерге жеткенін, сонымен қатар бір-бірімен тату болмағандықтан көптеген шығындарға ұшырағанын көреміз. Атап айтқанда, оларға әртүрлі интригалар жасаған, ішкі алауыздық тудырған және «бөліп алып, билеуді» мақсат еткен опасыз көршілеріміздің саясаты қатты әсер етті. Осындай интригалардың нәтижесінде түркілердің тұтастығы мен бірлігі жойылып, кейбір шеттетілген халықтар жойылып кету алдында тұрғаны құпия емес. Егер біз болашақта ішкі келіспеушіліктерден және басқа да әртүрлі себептерден туындайтын мұндай мәселелердің алдын алмасақ, бұл түркі әлемінің болашағы үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Сондықтан, жаһанданудың әсеріне ұшырамау үшін біз үшін ең қолайлы нәрсе - түркілік жол, яғни шығу тегі, тілі және рухани құндылықтары ұқсас түркі халықтарымен бір болу. Бұл тек қазақтар үшін ғана емес, сонымен қатар қырыққа жуық түркі тектес халық үшін де, өйткені бүгінгі өмірдің өзі болашақта аман қалудың жалғыз жолы - түркілердің бірлігі екенін көрсетеді. Түркілердің дамуы біздің болашағымыз екендігі туралы айтатын болсақ, негізгі дәлел - олардың шығу тегінің, тілдерінің және рухани құндылықтарының бірлігі мен тұтастығы. «Түркі әлемінің эпикалық шығармалары қазіргі түркі халықтарының тарихы мен мәдениетінің бірлігін терең түсіну және толық сезіну үшін баға жетпес қазына болып табылады. Ежелгі заманнан бері бауырлас түркі халықтарының құнды игілігі болып келген эпикалық шығармалар халықпен бірге даму тарихының қиын кезеңдерінде жасалып, сақталған» [17]. Халықаралық Түркі академиясының бұрынғы президенті, филология ғылымдарының докторы, профессор Шәкір Ибраев: «Қазақ халқының дауысы жаһандық жаһандану процесінде қалай естілетініне келетін болсақ, бұл түркі әлемінің жолы. Егер біз рухани бірлігімізді түркі бірлігі мен түркілік ортақтық арқылы дамытып, жаһандану арқылы осы жолмен жүрсек, мәдениетіміз, әдет-ғұрыптарымыз бен өмір салтымыз белгілі бір дәрежеде өзгермейді, бірақ оның жоғары деңгейі үшін біз де жауапты боламыз. Тек сонда ғана қазақтар әлемдік ауыртпалықтан өз үлесін алады» [18]. Жалпы, бұл ұлттардың дамуында ерекше маңызды, себебі әрбір туған адам өзін қоршаған қоғам мен табиғаттан бөлек өмір сүре алмайды, ал оның болашағы қоршаған ортамен қарым-қатынасының қалай құрылатынына тікелей байланысты.

Қорытынды

Түркі халықтарының бірлігі идеясы көне дәуірден бүгінгі заманға дейін жалғасып келе жатқан терең тарихи, рухани және саяси маңызы бар құбылыс. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, түркі әлемінің бірлікке ұмтылысы өз бастауын Көне Түрік қағанаттары кезеңіндегі «Түрік Елі» және «Мәңгілік Ел» идеологиялық тұғырларынан алады. Тоныкөк, Күлтегін, Білге қаған сияқты тарихи қайраткерлер түркі жұртының тәуелсіздігі мен тұтастығын сақтау үшін бірліктің маңызын ерекше атап көрсетіп, бұл идеяны болашаққа өсиет ретінде қалдырған.

XIX–XX ғасырлардағы түркішілдік қозғалысы түркі идеясының жаңа деңгейде жаңғыруына жол ашты. Исмаил Гаспралының «Тілде, істе, пікірде – бірлік!» қағидасы, Зия Көкалптың теориялық еңбектері, Ахмет Уәфиқ паша мен басқа да зиялылардың қызметі түркі халықтарының мәдени жаңғыруына, ұлттық сана-сезімінің оянуына және рухани тұтастығының нығаюына ықпал етті. Бұл қозғалыс қазақ зиялыларының көзқарастарында да кеңінен көрініс тауып, Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Мұстафа Шоқай секілді тұлғалардың еңбектері арқылы түркі бірлігі ұлттық дамудың маңызды факторы ретінде танылды.

Тәуелсіздік кезеңінде түркі мемлекеттерінің саяси, экономикалық және мәдени интеграциясы жаңа қарқын алды. Түркі мемлекеттері ұйымы, ТҮРКСОЙ, Халықаралық Түркі академиясы сияқты құрылымдардың қызметі ортақ мәдени, ғылыми және саяси ынтымақтастықтың институционалды негізін қалыптастырды. Бұл ұйымдардың жұмысы түркі халықтарының тарихи байланыстарының заманауи деңгейде жандануына, тілдік және мәдени мұраны сақтауға, халықаралық аренадағы ықпалын арттыруға мүмкіндік беріп отыр.

Зерттеу көрсеткендей, қазіргі жаһандану жағдайында түркі халықтарының бірлігі идеясы аса өзекті мәселе болып табылады. Ұлттық мәдениетті, тілді және рухани құндылықтарды сақтау үшін түркі мемлекеттерінің өзара ынтымақтастығы маңызды стратегиялық ресурсқа айналды. Түркі интеграциясы — саяси одақ құру идеясы ғана емес, түркі өркениетін сақтап, дамытуға бағытталған кешенді мәдени-рухани процесс. Бұл процесс түркі елдерінің халықаралық жүйедегі бәсекеге қабілеттілігін арттырып, олардың тұрақты дамуына негіз қалап отыр.

Қорыта айтқанда, түркі халықтарының бірлігі идеясы тарихи тамыры терең, қазіргі кезеңде маңызы зор және болашағы бар интеграциялық бағыт ретінде бағаланады. Түркі әлемінің тұтастығы тек өткеннің мұрасы емес, түркі мемлекеттерінің ортақ өркениеттік болашағын айқындайтын стратегиялық бағдар болып табылады. Осыған байланысты түркілік ынтымақтастықты одан әрі дамыту мәдени жаңғырудың, ұлттық қауіпсіздіктің, халықаралық беделдің және өркениеттік сабақтастықтың маңызды шарттарының бірі.

Қорыта айтқанда, түркі халықтарының бірлігі идеясы тарихи тамыры терең, қазіргі кезеңде маңызы зор және болашағы бар интеграциялық бағыт ретінде бағаланады. Түркі әлемінің тұтастығы тек өткеннің мұрасы емес, түркі мемлекеттерінің ортақ өркениеттік болашағын айқындайтын стратегиялық бағдар болып табылады. Осыған байланысты түркілік ынтымақтастықты одан әрі дамыту мәдени жаңғырудың, ұлттық қауіпсіздіктің, халықаралық беделдің және өркениеттік сабақтастықтың маңызды шарттарының бірі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кенжебаев Б. Түрік қағанатынан бүгінге дейін · //Ана тілі, 2004.
2. Гумилев Л. Көне түріктер.-Алматы: Білім,1994.
3. Карибаева А «Түрік бірлігі» идеясынан «Мәңгілік Ел» Ұлттық идеясына дейін. 2016.
4. Президент Н. Назарбаевтың халыққа Жолдауы. Қазақстан - 2050 «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ -Астана· 2014.
5. Махмұд Қашғари. Түркі тілдерінің сөздігі. 1,2-т., А.,2010.
6. Түркі халықтарының ынтымақтастығы және мәдениеті Мырзахметұлы, М.. - Алматы: Ғылым, 2008.

7. Түркі халықтарының бірлігі: тарихтан қазіргі ынтымақтастыққа Зеунер, К.. - Стамбул: Анадолу баспасы, 2020.
8. Ықылас Ожайұлы. Түркі идеясының пайда болу тарихынан <https://e-history.kz/kz/news/show/33296>
9. Р.Бердібай. «Ел боламыз десек...», Алматы, 2000, 113-бет.
10. А.Тоқтабай. Түркі халықтарының этномәдениеті. Алматы, 3-бет.
11. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 8 том, Алматы, 2006,603-бет.
12. Р.Бердібай. Ататүрік және түркі бірлігі. «Айқап», 2013, №4, 16-бет,
13. Қараңыз: Қ.Аманжолов, Қ.Рахметов. Түркі халықтарының тарихы. Алматы, 1997, 8-9 беттер
14. «Алматы ақшамы», 16.12.2014.
15. Ә.Қара. Түркі дүниесінің ортақ әліпби жүйесі бола ма? «Түркістан», 14.03.2013.
16. Ә.Айтбайұлы. Тілтірес. Алматы, 2014, 314-315 беттер.
17. Н.Назарбаев. Ой бөлістім халқыммен. Алматы, - 2006, 83-бет.
18. Ш.Ыбыраев. Түркілік рухани бірлік идеясы қазақтың ұлттық мәселесі болуы керек. «Алаш айнасы», 26.02.2013.

REFERENCES:

1. Kenzhebayev B. Turik gaganatinan banugage kachenі • //Ana tili, 2004.
2. Gumilev L. Kone tyurkter.-Almaty: Bilim, 1994.
3. Karibayeva A «Türk birliği» ideya «Mangilik Yel» Natsional'naya ideya kake. 2016 god
4. Prezident N. Nazarbayevtin kholkka Zholdauy. Kazakhstan - 2050 «Bir tseyl, bir itekhe, bir prosmotrov» -Astana• 2014.
5. Makhmud Kashgari. Türkí limoninínin sezodigí 1,2-t., A., 2010.
6. Türkí helktarin ıntımaqtastıgı zhəne мәdenietі Myrzakhmetovyly, M. – Almaty: Nauka, 2008.
7. Türkí hölktarin birligi: tarikhtan kekemesi şışağıtıgа Zeynep, K. - Stambul: Anadolu baspasy, 2020.
8. Ykylas Odzhayuly. Turkí ideynny pashan bolu takhinan <https://e-history.kz/kz/news/show/33296>
9. R. Berdibay. «Yel bolemu desek...», Almaty, 2000, 113-bet.
10. A. Tokhtabay. Türkí khalektarin etnomadiyeti. Almaty, 3-bet.
11. Kazakhstan. Natsional'naya entsiklopediya 8 tomov, Almaty, 2006, 603 stranitsy.
12. R. Berdibay. Atatyurik zhəne türkí birligi. «Aykap», 2013, №4, 16-bet,
13. Karandzi: K. Amanzholov, K. Rakhmetov. Istoriya Tyurki khelktaryn. Almaty, 1997 god, luchshe na 8-9
14. «Almatinskiye den'gi», 16.12.2014.
15. A. Kara. Turkiy donysin bol'shoy alipbі stіstem bola ma? «Turkistan», 14.03.2013.
16. SH.Aytbayuly. Tiltires Almaty, 2014 g., 314-315 luchshe.
17. N. Nazarbayev. Oy bylgattim bylymmen. Almaty, - 2006, 83-bet.
18. SH. Ybyrayev. Türkılık rabhani birlik ideia kazakatın kızın мәselesi bolisi kerek. «Alash aynasy», 26.02.2013.